

Nem ennek, a száz esztendeje született Töltési Imrére emlékező cikknek a feladata, de előbb-utóbb át kellene tekintenünk, hogy a rendszerváltás – és szinonimái – óta miként változtak a honismereti mozgalom feltételei, erőfeszítései és eredményei! Milyen újabban bekapcsolt motorok hajtják immár mozgalmunk hajóját, és melyek azok a vitorlák, amelyek petyhüdtebben lógnak? Ha nem ilyen halálosan komoly dologról lenne szó, azt mondanám: *eljátszhatnánk* a gondolattal: mit szólna Imre bátyánk mozgalmunk mai állapothoz?

Halász Péter

Száz éve hunyt el báró Szalay Imre

Ma már nem sokat mond a neve, pedig a dualizmus korában a hazai kultúrélet egyik jelentős alakjának, kultúrpolitikusának számított. Hivatali munkássága időben (1868–1916) szinte teljesen felölelte a korszakot, amelyben nagyon sokat tett a hazai kultúrintézmények létrehozásáért, illetve fejlesztéséért. Olyan emberről lesz tehát szó a következőkben, akiről halála után 100 évvel is érdemes megemlékezni.

Szalay Imre 1846. november 8-án született Bécsben, ahol édesapja, Szalay Ágoston (1811–1877) a császári és királyi államkonferenciához volt beosztva; később a királyi tábla tanácselnöke, illetve a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett. Kéziratokból és más régiségekből álló gyűjteménye, amely több ezer darabból állt, a kor egyik legjelentősebbjének számított. E régiséggyűjtemény és a magyar jogtörténelem, illetve történelem iránti érdeklődése nagy hatással volt fiára is, aki középiskolai tanulmányait a bencések győri gimnáziumában kezdte, majd a felső osztályokat a rend soproni főgimnáziumában végezte.

Édesapja nyomdokain jogi tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen, ahol előbb jogtörténelmi (1866), majd bírósági (1868) államvizsgát tett. Ezt követően (1870) közügyvédi és váltóügyvédi oklevelet szerzett. Ügyvédjelöltként 1868 októberében Soltész Albert ügyvédi irodájában kezdett el dolgozni, majd háromnegyed év után Lechner Gyulánál folytatta, de itt sem maradt tovább egy évnél. 1870 júniusától már csak hivatali állásában, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban működött, ahová 1869. június 9-én nyert kinevezést (ezt megelőzően néhány hónapig a királyi ítélőtáblánál volt joggyakornok). Negyedszázadig tartó kultuszminisztériumi pályáját a ranglétra legalsó fokáról kezdhette ő is, hiszen először segédfogalmazó, majd 1871-től fogalmazó, 1876-tól titkár, négy évvel később pedig már minisztériu-

*Szalay Imre 1860 körül szüleivel
és nővérével*
(Szalay-Berzeviczy Lajos tulajdona)

mi osztálytanácsos volt.¹ Ettől kezdve hozzá tartoztak a kulturális ügyek, melyek között 1884-től ott szerepelt a múzeumügy is.² A minisztérium Művészeti és Emberbaráti Osztálya élén Szalay sokat tett a kulturális élet felvirágoztatásáért. A múzeumi ügyek referenseként már a múzeumigazgatói kinevezése előtti évtizedben is sokat foglalkozott a Magyar Nemzeti Múzeum és más intézmények fejlesztésével. Jelentős szerepet játszott például az

Szalay Imre, a Vallás- és Közakadémiai Minisztérium hivatalnokja (Litográfia, Szalay-Berzeviczy Lajos tulajdona)

Országos Magyar Iparművészeti Múzeum kezdeti fejlődésében és az iparművészeti iskola (tanoda) megalapításában is. Többek közt ő dolgozta ki a Nemzeti Múzeum és az Országos Képtár szervezeti szabályzatát.³ Előbbi ügyeivel rendszeresen foglalkozva ő állíthatta össze 1888-ban *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete* című háromnyelvű (magyar–német–francia) albumot.⁴

Nagyon jól ismerte tehát azt az intézményt, a Magyar Nemzeti Múzeumot, amelyet 1894 decemberétől ő vezethetett. Érdekességképpen megemlíthető, hogy az őt kinevező kultuszminisztert ekkor báró Eötvös Lorándnak (1848–1919) hívták, aki felségének első unokatestvére volt. Mégsem ez a kapcsolat lehetett a döntő, hanem az, hogy a múzeumi ügyekben senki másnak nem volt olyan jártassága, mint (a négy nyelven is jól beszélő) Szalaynak.

És a választás bevált, mert alatta tovább folytatódott az intézmény fejlődése és nagy arányú gyarapodása. Ez igaz volt a múzeum minden tárára, de különösen a Könyvtár és a Néprajzi Tárgygyűjteményeire. Előbbi a nyomdatermékek köteles példányainak beküldéséről szóló 1897. évi XLI. tc.-nek volt köszönhető, amelyet az e tárgyban készült 1848-as törvényt módosítva immár bünte-

tési záradékkal is elláttak. A szankció rendet szült és ettől kezdve (éves szinten) sok ezerrel nőtt a múzeumi könyvtárba beküldött könyvek száma.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1872-től működő Néprajzi Osztálya köszönheti talán a legtöbbet neki.⁵ A tárat vezető Jankó János 1902-ben írt összefoglaló ismertetéséből tudjuk,

1 Szimneyi József: Magyar írók élete és munkái. 13. köt. Bp., 1909. 322–323. 1891. május 28-án miniszteri tanácsosi címet kapott.

2 *A Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői: A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene.* Bp., 1902. VII–XL. XXXVII.

3 Bándi Éva–Horváth Hilda: Szalay Imre, br. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok (a továbbiakban: MMA). Bp., 2002. 825. Az Iparművészeti Múzeumnak 1883-tól 1913-ig számos alkalommal adományozott különféle mátgárakat, például textilneműket, hazai és külföldi kerámiákat, valamint régi könyvkötéseket (MMA 826.). A magyar iparművészet világához, amellet, hogy ebben a tárgyban cikkeket is közölt, úgy is kapcsolódott, hogy az Országos Magyar Iparművészeti Társulatnak alapító tagja volt, majd 1895 és 1907 között alelnöke is (Magyar Iparművészet, 20. évf. 1917. 7. sz. 214.).

4 MNL OL Tervtár T13.

5 Részletesen lásd: *Fejős Zoltán: Szalay Imre és a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya.* In: Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Szerk.: Viga Gyula, Holló Szilvia Andrea, Cs. Schwalm Edit. Bp., 2003. 565–570.

hogy a Néprajzi Osztály azon szakmai programját, amely meghatározta későbbi működését és gyarapítását Szalay Imre javasolta még minisztériumi osztálytanácsosként.⁶ Később, múzeumigazgatóként is szíven viselte a tár ügyeit, sőt, a Magyar Néprajzi Társaságban elnöki tisztséget vállalt. 1899-től haláláig állt a társaság élén, nála hosszabb ideig csak Ortutay Gyula vezette azt. Neki köszönhető a társaság anyagi helyzetének stabilizálása, amelynek egyik eredményeként lapja, az *Ethnographia* megmaradhatott, mi több 1900-tól kiegészült a *Néprajzi Értesítő*vel, a múzeumi osztály közlönyével (előbbi ma is él, utóbbi 2008-ig jelent meg). A múzeum néprajzi gyűjteményei Szalay alatt rohamosan gyarapodtak, ezért fontosnak tartotta, hogy azok méltó elhelyezést, egy külön épületet kaphassanak. Ennek megvalósulását 1907-ben ő még tíz évvel későbbre tette. (Nem rajta múlt, hogy erre nem tized, hanem több mint százat kellett várni.) Bárói címének társaságbeli ünneplésén, 1912. november 27-én Sebestyén Gyula többek közt ezekkel a szavakkal méltatta: „... a mi tudományos testületünkben szinte végzettszerűen jelent meg az a jólelkű, nyílt szívű és szavú magyar úr, a ki bizony a szó mai közönséges értelmében nem is volt soha a mi társaságunknak elnöke, hanem volt a szó régi nemes értelmében annak pater familias-a, családapja. Egyéniségének sajátos varázsa egy fedél alá gyűjtötte azokat az egymással torzsalkodó, vagy legalábbis széthúzó elégtelen tudományos férfiakat, a kik ezután már egyesült erővel és önzetlenül fogták művelés alá a Társaság, a Néprajzi Osztály és a többi néprajzi múzeumok ugarban hagyott közös családi birtokát, a magyar néprajzi tudományt.”⁷

A Könyvtár és a Néprajzi Osztály mellett persze többi „gyermekére”, a természettudományi osztályok szükségleteire is figyelt a *pater familias* és mindent megtett ezek fejlesztésének érdekében is. A Növénytár áttelepítése nagyobb helyre (az MTA palotájába), új laboratóriumok létrehozása vagy a Herman Ottónak köszönhető Ornithológiai Központ elhelyezése a múzeumépületben ugyancsak a Szalay-éra eredményei közé tartoznak.⁸ Természetesen Szalay számára is evidencia volt, hogy a természettudományi osztályokat együtt kell kezelni, együtt lehet igazán tanulmányozni, ezért azt javasolta, hogy azokból egy nagy természettudományi múzeumot hozzanak létre és megfelelő önálló épületben helyezték el.⁹

Szalay Imre múzeumi működésének egyik, ha nem a legnagyobb eredménye, hogy sikerült kiharcolnia azt, amit még Pulszkyknak sem: a múzeumi tisztviselők fizetésrendezését. Javaslatát ugyanis Wlassics Gyula kultuszminister akceptálta és ezt követően, az 1901. évi állami költségvetésben orvosolták a múzeumi alacsony fizetések problémáját. Ez azt jelentette, hogy a tisztviselők fizetési osztályait eggyel megemelték. Például az osztályok élére ettől fogva (minisztériumi) osztálytanácsosi fizetést kapó osztályigazgatók kerültek¹⁰ (tehát ettől kezdve igazgatóknak nevezték a múzeumi tárakat vezető öröket). Célja eléréséért 1898-ban már biztosan küzdött, mert ebben az évben ezeket olvashatjuk a múzeum éves jelentésében: „... a magyar nemz. múzeumi tisztviselőknek, kiktől a középiskolai és illetőleg az egyetemi tanárokéval egyenlő minősítvényt követel szabályzatunk, a múzeumi tisztviselői kar állandósítás érdekében ezekkel egyenlő javadalmat is kell biztosítani; – nem egyszerű fizetésemelés után való törekvés ez, hanem fontos közmívelődési érdek oly értelemben, hogy

6 Jankó János: A Néprajzi Osztály története. In: A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Bp., 1902. 337–348. 341.

7 Báró Szalay Imre elnök ünneplése. In: *Ethnographia*. 23. köt. 1912. 315–317. 316.

8 Pesti Hírlap. 39. évf. 1917. jún. 25. 185. sz. 8. Szalay igazgatóságának eredményei közé sorolják még az említettekén kívül „a természetrajzítár anyagának tetszetősebb” csoportosítását.

9 Szalay Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Bp., 1907. 10.

10 A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jövője. Bp., 1902. XXXVIII.

a múzeumi tisztviselők is a főbb anyagi gondoktól menten, idejüket oszthatlanul a Magyar Nemz. Múzeumban képviselt tudományágak fejlesztésére, anyagának tudományos feldolgozására fordíthatják.¹¹ Szalayt e küzdelmében az intézmény körzetének országgyűlési képviselőjét is ellátó Berzeviczy Albert segítette,¹² aki később apóstarsa lett.

A Nemzeti Múzeum munkatársainak száma 1869 után, Pulszky Ferenc igazgatósága alatt megkétszereződött, utóda Szalay alatt még tovább nőtt, amelynek köszönhetően 1902-ben, az alapítás 100. évfordulója idején a tisztviselői személyzet száma 43, a szolgálatteljesítést 30 fő volt.¹³

Szalay Imre fontos szerepet játszott az igazgatósága idején rendezett országos és nemzetközi kiállításokon: az 1896. évi millenniumi kiállításon a történelmi főcsoport igazgatójaként, az 1900. évi párizsi világkiállításon pedig a magyar történelmi csoport végrehajtó bizottságának elnökeként. Ezeknek nem csupán protokolláris jellegük volt, hanem Szalay tevőlegesen is részt vett a kiállítások magyar történelmi pavilonjainak szervezési, gyűjtési és rendezési munkálataiban.¹⁴

Szalay irányítása alatt ünnepelte a Nemzeti Múzeum fennállásának centenáriumát. A többnapos ünnepséget ő szervezte, amelynek keretében 1902. november 26-án díszülést tartottak a múzeum dísztermében, majd a Múzeumkertben leleplezték az alapító, gróf Széchényi Ferenc szobrát.¹⁵ Erre az alkalomra jelent meg a Nemzeti Múzeum gyűjteményeit bemutató nagy kötet, amelybe ő írta a bevezető tanulmányt *A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása és fejlődése mai napig* címmel.¹⁶ Neki tulajdonítható továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum éves jelentéseinek nyomtatásban való közzélése (1898–1912), amely a múzeumtörténeti kutatásoknak alapforrással szolgál.

Múzeumi működésénél meg kell még említenünk az Erzsébet Királyné Múzeum megalapítását, ennek létrehozása, megszervezése ugyanis szintén neki köszönhető. (A Nemzeti Múzeumhoz tartozó emlékmúzeum vezetőjét, katalógusát is ő írta.¹⁷) Ezt később (nekrológiájában) Varjú Elemér, az Érem- és Régiséggyűjtés igazgatója a következőképpen méltatta: „Szervező munkásságának utolsó eredménye az Erzsébet királyné emlékmúzeum, a melynek sikerült rendezése kitűnő ízlésének legjobb tanúbizonysága.”¹⁸

Emellett még számos vidéki múzeum és könyvtár létrehozásában vállalt kezdeményező vagy támogató szerepet, mint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősségének helyettes vezetője. Hálája jeléül Sopron és Pécs például díszpolgárává választotta.

Több évtizedes eredményekben gazdag működését az uralkodó, illetve a kormányzat is több ízben kitüntetéssel ismerte el. Megkapta a *Szent István-rend kiskeresztjét*, a *Lipót-rend lovagkeresztjét*, a *Ferenc József-rend középkeresztjét csillaggal*, a *polgári jubileumi érmet és keresztet*. A legnagyobb kitüntetést azonban 1912 novemberében kapta, amikor Ferenc Jó-

11 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1898. évi állapotáról. Bp., 1899. 1.

12 Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról. Bp., 1900. 3. Berzeviczy egyébként korábban a Nemzeti Múzeum helyzetét feltáró és fejlesztésével foglalkozó bizottságot vezette.

13 Ld. a 10. jegyzetet. Érdekes, hogy az alapításkor csak 3 fő jelentette az intézmény munkatársi gárdáját, míg száz évvel később 73 fő.

14 MMA 824., Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról. Bp., 1901. 1.

15 Az ünnepségekről pl. Pesti Napló. 53. évf. 1902. nov. 26. 325. sz. 5–7., nov. 27. 326. sz. 3–4.

16 *Szalay Imre: A Magyar nemzeti Múzeum alapítása és fejlődése a mai napig*. In: A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Bp., 1902.

17 *Szalay Imre: Az Erzsébet királyné emlékmúzeum*. Bp., 1907. Az uralkodó a múzeumot 1907. november 14-én hozta létre, majd 1908. január 15-én nyílt meg. A kiállítási tárgyak lajstromozását, majd elhelyezését Szalay Ferenczy Ida, őrgróf Pallavicini Edéné, gróf Batthyány Lajoné és Hauszmann Alajos segítségével végezte.

18 *Varjú Elemér: Báró Szalay Imre*. In: Archaeologiai Értesítő. Új f. 37. köt. 1917. 215–217. 217.

Báró Szalay Imre unokáival, Szalay Alberttel és Lászlóval, valamint Ugron Gáborral, Máriával és Imrével (Ugron Istvánné tulajdona)

zsef király „kéméendi” előnévvel bárói rangra, azaz az arisztokrácia soraiba emelte.¹⁹ Ezt követően még öt évig élt, amelyből több mint hármat múzeuma igazgatói székében töltött.

Kéméendi báró Szalay Imre hosszas betegeskedés után 1917. július 24-én hunyt el (71 éves korában) az ausztriai Gainfarnban. (Ide két héttel halála előtt érkezett, hogy gyógykezeltesse magát.) Szalay ravatalát a Nemzeti Múzeum „gyászdíszítésű” kör alakú előcsarnokában állították fel, ahol korábban a nemzet nagy halottjai, többek közt Kossuth, Jókai és Görgei voltak felravatalozva. A 1917. július 27-én délután 4 órakor kezdődő temetési szertartáson megjelent a kormány számos tagja: gróf Esterházy Móric miniszterelnök, gróf Apponyi Albert kultuszminiszter, gróf Zichy Aladár, Mezössy Béla miniszterek és Ugron Gábor belügyminiszter, az elhunyt veje. A tudományos élet jeles képviselői közül részt vett a búcsúztatáson pl. báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Fraknoi Vilmos püspök, Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (az elhunyt fiának apósa), Lóczy Lajos, a Földtani Intézet igazgatója. Az egyházi szertartást Hock János józsefvárosi plébános végezte „nagy papi segédlettel”. Ezt követően Fejérpataky László, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója búcsúzott elődjétől, majd Sebestyén Gyula osztályigazgató, a Magyar Néprajzi Társaság nevében mondott gyászbeszédet. A hivatalos búcsúztató ünnepség alatt az opera énekkara gyászdalokat adott elő. Az említett beszédek elhangzása után a koporsót a múzeum udvarára vitték, ahol feltették a gyászhintóra és megindult a menet a Kerepesi

¹⁹ Bárói oklevelét ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi (P 618 6. d. 1. cs.). Az említett kitüntetések mellett külföldi elismeréseket is kapott: kitüntették a sziámi *Elefánt Rend* és a portugál *Villa Vicosa Rend középkeresztjével*, valamint a francia *Becsületrend tisztii fokozatával* is.

temetőbe. Itt a halottat, utolsó kívánságának megfelelően, 1891-ben elhunyt felesége, Trefort Mariska (Trefort Ágoston kultuszminiszter lánya) mellé temették.²⁰ A temetési költségeket „a család által vállalt összeg leszámitásával” az állam fizette, amelyről az 1917. október 26-i ülésén döntött a kormány a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére.²¹

Szalay Imre 22 évig állt a Nemzeti Múzeum élén.²² Pulszky Ferenc örökébe lépett, aki nemzetközileg elismert múzeummá fejlesztette az első magyar közgyűjteményt. Magas volt tehát a mérce, de Szalay megfelelt ennek, méltó utódjává vált nagy elődének, akivel jó kollegiális kapcsolatot ápolt. Negyedszázados minisztériumi tapasztalatával és kapcsolatrendszerével érkezett a múzeum igazgatói székébe úgy, hogy már jól ismerte a rábízott intézményt. Felismerte annak szükségleteit, a kínálkozó lehetőségeket és jelentős fejlődést sikerült elérnie. A *Magyar Könyvszemlében* megjelent nekrológiájában a fentiekkel kapcsolatosan a következő megállapítás szerepel: „Nagy elődödnök, PULSZKY Ferencnek, aki vidéki színvonalról az európai tudományosság magaslatára emelte Nemzeti Múzeumunkat, méltó utódaul bizonyultál. [...] Míg Pulszky Ferenc aeráját a színvonal emelése jellemzi, a Te időszakod a továbbfejlődés, a nagymérvű gazdagodás, osztályainkban a tudományos elmélyedés kora.”²³ A Nemzeti Múzeum életében a Szalay-korszak tehát számos pozitív eredményt hozott, ami azzal együtt igaz, hogy a fő problémát, a helyhiányt igazgatósága bő két évtizedében sem sikerült megoldani. Ezért azonban semmiképpen sem hibáztatható, hiszen ő mindent megtett, kinevezésétől kezdve ugyanis folyamatosan kérte, hogy a Nemzeti Múzeum kaphasson új épületet, több ízben pedig konkrét javaslattal is élt. Legrésztesebben 1907-ben *A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése* címmel fejtette ki és publikálta ezzel kapcsolatos véleményét. Egy teljesen új épület megépítését javasolta ebben, amely legalkalmasabb helye szerinte a múzeum mögötti területen, a Nemzeti Lovarda telkén lett volna (az Eszterházy-palota megszerzésével).²⁴ Nem talált azonban meghallgatásra – legalábbis saját korában –, de talán az elkövetkező években, bő egy évszázaddal később ez az elgondolása is valamilyen formában megvalósulhat, hiszen a Nemzeti Múzeum bővítése érdekében egy tavalyi kormánydöntésnek köszönhetően az intézmény megkapja a Magyar Rádió egykori épületeit, az Eszterházy- és Károlyi-palotákkal és a köztes területekkel (benne a lovarda egykori telkével). Ez is jól mutatja, hogy Szalay Imre azon nagyságaink közé tartozott, akik jóval megelőzték korukat, persze ő sajnálná a legjobban, hogy ennyivel.

Debreczeni-Droppán Béla

20 Pesti Hirlap. 39. évf. 1917. júl. 28. 187. sz. 11., Budapesti Hirlap. 1917. júl. 28. 188. sz. 11. Vö.: Az Ujság. 15. évf. 1917. júl. 28. 188. sz. 11.

21 MOL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1917. okt. 26. 19. Szalay Imre földi maradványai a Kerepesi temető 10/1-1-16 sz. védett státuszú dupla sírjában nyugszanak. (Kerepesi úti temető. Halotti Főkönyv 1917. 211.) A sírban még két személy van eltemetve: az egykori múzeumigazgató édesapja, Szalay Ágoston jogtudós, akadémikus és 26 évvel előtte elhunyt felesége.

22 Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 10. évf. 1916. 213. Szalay betegsége miatt 1915. november 21-én kérte a nyugdíjazását, amelyet az uralkodó 1916. február 4-én hagyott jóvá. Múzeumi búcsúztatására március 12-én került sor (*Magyar Könyvszemle*. Új. f. 24. köt., 1916. 119.).

23 Báró Szalay Imre. In: *Magyar Könyvszemle*. Új f. 25. köt. 1917. 244–246. 245.

24 *Szalay Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése*. Bp., 1907. 19–21.